

Елка Мирчева
Институт за български език
Българска академия на науките
София

**За етапите в изграждането
на старобългарския/славянския хомилиар.
Факти и хипотези**

Настоящата разработка е посветена на изграждането на най-стария етап от формирането на славянския хомилиар, а именно – на старобългарския хомилиар. Неговото изграждане е частен въпрос от голямата тема за превода и формирането на състава на различни по тип и предназначение сборници с устойчив състав, а възможностите за интерпретации на изследователите са силно ограничени от извънредно оскъдно документираната, що се отнася до макрожанра на сборниците, южнославянска традиция.

Неведнъж по различни поводи е отбелязван напълно случайният характер на колекцията от X–XI в., която днес наричаме старобългарски канон или класически старобългарски паметници. Въпреки това именно върху нея с доста голяма степен на хипотетична реконструкция още преди два века започва възстановяването на старобългарската граматика. По същия начин стои въпросът и със старобългарската лексика. Извлеченото от тези ръкописи се обявява за изконно архаично старобългарско/старославянско състояние. Всички по-късни ръкописи биват съизмервани с това състояние, а намереното в тях съответно е обявявано за по-ново. Въпросът за надежността на т.нар. класически старобългарски паметници или старобългарския канон като представителни за езика на първите преводи на Кирил и Методий, на техните ученици в зората на славянската книжнина е поставян многократно.

Добре известна е липсата на преки свидетелства от епохата на създаването на славянската писменост, добре известно е, че най-древните съхранени книжовни паметници са от цели два века по-късно време. Със сигурност обаче липсата на автографи на преводачи или написани от ръката на авторите оригинални произведения е недостатък далеч не само на славянската ръкописна традиция. По капризите на случайността след класическия канон има само два сборника – нищожните останки от *Клоцовия сборник* (Клоц.) и *Супрасълския сборник* (Супр.). Добре известно е, че Супр. е най-обемният старобългарски ръкопис. Както съставът му, така и опитите за хронологична класификация на текстовете в него са обект на многобройни проучвания. Всички те имаха своето място в палеославистиката, върху тях се градяха последващи изследвания до появата на знаменития труд на Климентина Иванова *Bibliotheca Hagiographica Balkano-Slavica* (2008; VHBS). След неговото излизане реално съхранените факти за състава на календарните сборници в южнославянската традиция изглежда че за първи път не само са пълни и категорични.

Тези реално съществуващи свидетелства за реално съществуващи ръкописи в известна степен преобръщат отдавна утвърдени представи особено що се отнася именно до най-обемния кирилски ръкопис – Супр. Това предизвика моя интерес и наскоро посветих на Супр. две публикации (Мирчева 2011, 2012). В тях става дума единствено и само за минейния дял на кодекса, тъй като извънредно ценният справочник на Кл. Иванова е насочен към агиографията. Особено държа да подчертая, че по-нататък в изложението става дума единствено и само за минейния дял от кодекса.

В настоящата статия си поставям за задача да представя фактите и хипотезите за превода и разпространението на един хомилетичен текст за празника Благовещение на св. Богородица. Избрах едно слово, което е хомилия, но за празник от неподвижния църковен календар. На практика това е текст, който от една страна, по отношение на празниците от църковния календар, принадлежи към минейния цикъл, а от друга, по причина, че е похвално слово, принадлежи към хомилияра. На практика в конкретния случай двете понятия „минейен дял” и „хомилетично произведение” се пресичат, когато за празник от неподвижния църковен календар разглежданото произведение е хомилетична творба/похвално слово. Става дума за псевдо-Златоустовата хомилия за Благовещение Πάλιν χαρᾶς εὐαγγέλια, πάλιν ἐλευθερίας μύματα, πάλιν ἀνάκλησις – пакы радѣнное бл̄говѣщенне. пакы свободное вѣзвѣщенне. пакы възванне. (VHG 1128f, CPG 4519). Текстът е доста популярен, а известността му в голяма степен се дължи на това, че е включен в Супр. под № 21. Версията от Супр. присъства във всички проучвания на тази хомилия, а безспорната древност на паметника, който в последните изследвания се датира

към средата на X в., я нарежда сред най-древните съхранени свидетелства за изграждането на сборниците с устойчив състав и в частност на старобългарския хомилиар.

Във връзка с разглежданата похвала за Благовещение и знаковото ѝ присъствие в Супр. ще повторя някои от заключенията в двете споменати по-горе мои статии, посветени на този старобългарски паметник. На първо място сравнението между минейния дял на Супр. и VHBS категорично показва, че всички преводи или редакции на словата от минейния дял на Супр. в южнославянската книжнина са съхранени *само* в този единствен препис. Може да се твърди, че нито един от текстовете не продължава живота си в домашната българска и изобщо в южнославянската традиция. Това заключение не можеше да бъде направено преди излизането на VHBS, опиращо се на щателното описание на повече от 200 ръкописа от X до XVII в. На практика правените досега изводи за отделни съдържащи се в Супр. статии, както и съществуващите опити за класификация на неговия състав, във всички случаи *a priori* предполагат, че текстовете в кодекса са били преведени в по-ранна епоха и са подлагани на различен по вид промени преди да бъдат включени в Супр., но това не само не се потвърждава от конкретни факти с намирането на тези по-древни преводи, а се оказва, че и реално съществуващите в Супр. слова от минейния дял не се преписват повече, що се отнася до южнославянската книжнина.

Без преувеличение може да се каже обаче, че не само отделни текстове, а целият минеен дял от кодекса, който представлява почти половината от обемния кодекс, не само не се среща в друг превод или редакция, а напълно отсъства от южнославянската традиция, а в източнославянската съществуването на този дял на ръкописа се ограничава с няколко така наречени копия на Супр. Единствените изключения, единствените случаи, в които имаме по-стари преводи или редакции на текстове от минейния дял на Супр., са текстовете за двата най-тачени празника от месец март – 9 март, св. 40 м-ци от Севастия (№ 5), и 25 март, Благовещение (№ 20 и 21¹). Този факт, както и редица други особености (засега единствено на минейния дял на сборника), говорят по-скоро в полза на това, че Супр. е свидетелство как на основата на направения по-рано превод на еднотомния *Панегирикокомартирологий* (Добрев 1981) е възникнал сборник, който в минейния си дял е бил попълнен от текстове, обхващащи празниците през целия месец.

Налагат се заключения, които водят до сериозна преоценка на редица трайно закрепени в научната литература изводи за времето и начина на

---

¹ От самото начало на проучванията върху Супр. текстовете, които той съдържа, освен със своя наслов се споменават и с поредния номер, под който са включени в кодекса.

съставяне на сборника, както и на редица въпроси от текстологичен и езиков характер. Изводът, че Супр. не е представителен паметник за старобългарското състояние на сборниците с устойчив състав, а по-скоро е изключение за цялата по-нататъшна южнославянска традиция, не само е неочакван, но и води след себе си необходимостта от преценка на отдавна приети твърдения. Оказва се, че най-древният съхранен старобългарски сборник в такъв случай не е сигурна база и надеждно свидетелство, върху което да се градят хипотези за етапите във формирането на макрожанра на сборниците с устойчив състав в старата славянска книжнина. Отново правя изричната уговорка, че имам предвид единствено минейния дял на Супр.

Редица публикации на палеослависти засягат проблема за етапите във формирането на старобългарските сборници с устойчив състав и в частност на старобългарския хомилияр. Нерядко тези публикации завършват с противоречащи си заключения. За да ги илюстрирам в предлаганото изложение ще се спра на разглежданото похвално слово за Благовещение.

От самото начало на интензивните изследвания върху Супр. слово № 21 се радва на особено внимание и присъства в натрупаната литература винаги, когато става дума за архаичността на кодекса и за опитите за класификация на неговия състав. Предположението на Н. ван Вейк, че преводът на този текст е извънредно древен (Van Wijk 1928), се потвърждава от състава на въведения в научно обращение през 60-те години на миналия век *Германов сборник* от 1358/1359 г. (Герм.) (Jufu 1960, Иванова-Мирчева 1979). Макар и приблизително с четири века по-млад от Супр., Герм. носи забележителни архаични (основно лексикални) разночетения. Всички по-късно открити преписи принадлежат към типа от Герм. Въвеждането им в обращение дължим на Кл. Иванова и ВНБС. Всички тези преписи не присъстват в направените досега изследвания. Герм. дава категорични доказателства, че псевдо-Златоустовото слово за Благовещение с начало пакы рѣдѣное блговѣщенне. пакы свободное възвѣщенне. пакы възванне е възникнал в по-архаична Кирило-Методиевска преводаческа школа, при това в твърде ранна епоха. По-нататъшните проучвания разширяват анализа в посока на привличане на допълнителен сравнителен материал, правят детайлно сравнение с предполагаемия гръцки оригинал и сочат, че текстът на словото от Супр. дава данни за промени, които показват, че той е бил редактиран, за да бъде доближен до гръцката подложка, а направените промени следват правилата на Преславската книжовна школа (Мирчева 1997).

Уникалността на Супр., за която стана дума преди малко, се потвърждава и по отношение на хомилията за Благовещение. Справочникът на Кл. Иванова категорично свидетелства, че тази версия е позната единствено само в Супр. В този смисъл няма реално съществуващи доказателства, че е била

направена преди съставянето на кодекса, а в самия Супр. само е била препирана. Текстът на словото за Благовещение свидетелства за редакторски промени, които, макар и да не са го направили „преславски”, са го доближили до преславските преводи. Такова е преобладаващото мнение в изследванията както върху този текст, така и върху Супр., които определят паметника като по-късен преславски ръкопис, съдържащ нови преводи, осъществени в това книжовно средище, а останалата част от състава му, като преведена на по-ранен етап и преминала през целенасочено редактиране.

В друга посока водят съвместните проучвания на М. Спасова и У. Федер. Резултатите от тяхното изследване са представени в студията *Преписване, поправка, редактиране и сверка на славянския превод на три Златоустови великопостни слова* (Федер, Спасова 2006). Няколко години по-късно разработката е публикувана на английски език и в списанието «Полата книгописная» (Spasova, Veder 2010).

Тъй като направените заключения съществено се различават от досегашните изводи, а като цяло една от основните задачи на изследването е установяването на етапи в изграждането на старобългарския/славянския хомилиар, ще се спра по-подробно на това изследване, имайки предвид основно *Словото за Благовещение*. В центъра на научноизследователския интерес на М. Спасова и У. Федер е един откъслек от български ръкопис от XIII в., донесен в Русия от В. Григорович от пътуването му из Европейска Турция през 1844–1845 г. На два двойни пергаментни листа са съхранени три фрагмента от хомилии на св. Йоан Златоуст (Григ.) Текстът по тези откъслечи е публикуван от П. А. Лавров покрай второто издание на *Клоцовия сборник* (Лавров 1895). Освен интересуващото ни в нашето изследване *Слово за Благовещение*, това са откъси от *Слово за Връбница* и *Слово за Велики четвъртък*. И трите текста влизат в състава на Супр. За авторите именно присъствието на хомилията от Григ. в Супр., както и това, че част от тях влиза в състава на Клоц., *Успенския сборник* (Усп.), Герм., *Михановичевия хомилиар* (Мих.) създава възможност не само да бъде намерено мястото им в текстовата история на трите хомилии. Сред целите, които си поставят двамата изследователи, влизат въпроси като: дали познатите версии на славянския текст отразяват един или повече превода, на какво се дължат промените в тях, както и дали тези промени могат да бъдат датирани и локализирани.

Използваният метод при текстолигичния анализ се отличава от преобладаващия подход в палеославистиката и заслужава специално внимание. Теоретическата основа на този нов подход е формулирана преди повече от двадесет години от У. Федер в програмната статия *Конструкция еталона – предпосылка реконструкции текста* (Veder 1989). Няколко години след началната си публикация У. Федер развива подробно идеите си в две статии

в сп. *Проглас* (Федер 1994, 1997). Тези идеи намират своето продължение и подкрепата на специалист в областта на математическата лингвистика в лицето на руския учен А. С. Герд в колективния монографичен труд на У. Федер и А. Герд *Церковнославянские тексты и церковнославянский язык* (Герд, Федер 2003). Критикувайки досегашните изследвания в палеославистиката за това, че през двувековното си развитие са подлагали на проучване не текстовете от славянската книжнина, а конкретни ръкописи, съхранили тези текстове, в разработката се предлага начин, по който това да бъде преодоляно. В основата на предложения метод е тезата за равнопоставеност на всички съществуващи преписи (апографи).

Споделяната от двамата учени позиция (формулирана от У. Федер) се противопоставя на методиката за текстологични изследвания в палеославистиката, свързвана основно с теоретичния принос в тази област на Д. С. Лихачов (1983). За разлика от добре известната постановка на руския учен и практическите предписания за конкретна работа със средновековни славянски текстове, У. Федер смята, че ръкописната трансмисия в славянската книжнина, схващана като техниката на записване и възпроизвеждане на текстовете, по принцип изключва възможността изследователят за попадне на „по-добър текст” и че изборът на „основен препис” внася предопределеност в изследването. Това опасение е в голяма степен справедливо и то трябва да бъде отчитано.

Може да се каже, че принципните положения в подхода, застъпвани от У. Федер, са добре познати в текстологията и се свързват основно с името на немския учен, специалист по класическа филология от началото на XIX в. Карл Лахман. В основни линии този подход се свързва със стремежа към реконструкция на предполагаемия авторски текст (при преводните произведения на първоначалния превод). В славистиката този метод е познат от сводните текстове, които издават И. Срезневски и Н. Тихонравов, от реконструкцията на текста на Нестор от А. Щлецер или от възстановения текст на *Повесть временных лет* на А. Шахматов². У. Федер се обръща към познати от западноевропейските постановки за критика на текста във връзка с приложението на компютъра в работата на изследователя. Ученият предлага равноправно третиране на свидетелствата за текста. Автоматичното събиране на всички разночетения помага по-нататък те да бъдат обработени. Крайната цел на този анализ е реконструкцията на текста.

Да се насочим към конкретния текст, предмет на това проучване, и цитираната съвместна разработка на М. Спасова и У. Федер. Всъщност в словото за Благовещение няма проблем с възстановяването на текста като текст. На практика няма преписи, които да свидетелстват за различия на текстово

² Постигнатите резултати са коментирани от Д. С. Лихачев (1983).

равнище. Впрочем това е една от основните отличителни черти на преводните произведения. При липса на текстови разлики основен проблем става възстановяването на хипотетичен първоначален превод на езиково равнище. Авторите вярват в необходимостта не само от приемането на единен стандарт, еталон, а и от привеждането на всички използвани апографи към един еталон.

Приемането на единен стандарт без съмнение би направило приложението на компютърните технологии ефективно. За изработването на такъв стандарт обаче е необходим критерий за сравнение. Подобно сравнение на детайлно разписаните на малки отрязъци текстовете според У. Федер е възможно, когато се използва *tertium comparationis* и понеже той на практика физически не съществува за огромната част от книжната продукция на славянския православен свят, а изборът на основен текст се отхвърля категорично, трябва да бъде реконструиран.

Текстът еталон, въвежда стандарт в графиката (според точно определени буквени знаци), въвежда стандарт в правописа на основите по лемите от речниците (тук се има предвид основно *Slovník jazyka staroslověnského* (1959–2007) и по изключение *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* на Fr. Miklosich (1862–1865), а окончанията се стандартизират според граматиките (Leskien 1905, Lunt 2001), морфо-синтаксисът и лексиката не се стандартизират, а се интерпретират според правилата на текстологията. Въз основа на този текст еталон се реконструира *протографът*.

В Григ. е запазен малък фрагмент от самия край на хомилията за Благовещение. М. Спасова и У. Федер сравняват Григ. със Супр. и Герм. Според направените заключения словото за Благовещение е засвидетелствано в 2 версии с *взаимно изключващи се* признаци. Според възприетата от авторите концепция от реално съществуващите текстове за всеки малък отрязък „стих“ се експлицират хипотезите по четенията, от които са произлезли версиите. Заключениеето на двамата автори е, че и двете версии на словото за Благовещение (от Супр. от една страна и в Григ. и Герм. от друга) се отдалечават от лексикалния и морфо-синтактичния стандарт, който авторите на изследването възприемат.

Как обаче е определен този лексикален и морфо-синтактичен стандарт? Отричайки като неудачно изследването на отделни конкретни преписи, изследователите прибягват към авторитетни граматики и лексикографски трудове. Не трябва да не отчитаме обаче, че тези капитални трудове безспорно са изградени върху реално съществуващи ръкописи, които са изключително апографи от различни по характера си текстове (старобългарски/старославянски/църковнославянски), а граматиките, историята на славянската писменост в голяма, даже в предостатъчна степен е реконструирана, да не кажем донापи-

сана от лингвистите. Що се отнася до реконструкцията на текстовете, според мене желанието на преден план като изворов материал да бъдат изведени възстановени текстове води до създаването на професионално направена, лингвистично издържана, но несъществуваща реално представа за лексикалния състав и морфо-синтактичните особености на славянската книжнина.

Какви са резултатите от практическото приложение на така представения подход към хомилията за Благовещение? Направеният анализ на текста от Супр., Григ. и Герм. интерпретира редица отклонения от стандарта³. Тези отклонения са тълкувани различно – едни от тях (например замяната на *ръснота с нстнна в Григ. и Герм., и с правда в Супр., на *сатъ с рече повсеместно) авторите отдават на работата на преводача. Всички останали според тях изопачават смисъла на текста.

Историята на трансмисията на текста на хомилията за Благовещение е очертана като преход на хипотетичния текст от автографа на преводача (1) през първо копие 1.1 в Супр. и през вторично копие 1.1.2 в Григ. и Герм. Изпреварващо тук искам да отбележа, че копието в Супр. всъщност е първо в хронологията на реално съществуващите преписи, но не и по старинност на неговите езикови особености.

Резултатите от изследването на трите откъслека от *Златоустови слова* от Григ. дават основание на М. Спасова и У. Федер да направят извод за съществуването на два старобългарски хомилиара, а Григ. е реално съществуващо свидетелство за сливането на двата старобългарски хомилиара в специфичен хибриден вид. Първият хомилиар се възстановява по данни на Супр., Григ., Клоц. и Мих. След него във времето се появява вторият хомилиар. Той се възстановява по Клоц., Григ., Мих. и Герм. Особено важно е да се подчертае, че при повтарящи се източници за определяне на двата типа хомилиар, във втория, по време на създаване, тип сборник липсва Супр., което е свидетелство, че Супр. е различен тип източник, който видимо предлага и различен тип текстове.

Първият тип хомилиар (Супр.) се старее системно да маха гърцизмите: *анкврѧ*→*отншнѧ*; *зографъ*→*шаръчнн*; *юдън*→*ждовннн*; *ѡрен*→*молтвъннкъ*; *кнвотъ*→*ковъчегъ* и т. н. Освен това изчиства архаизмите и регионализмите: *балнн*→*врачъ*; *боукы*→*къннгы*. Масово дава път на лексикални и морфо-синтактични иновации: *брань*→*ратъ*; *да*→*таче*; *радн*→*дъльн/дъльма*. Заедно с лексикалните замени редакторът на първия по времепова хомилиар въвежда и морфо-синтактични промени. При втория хомилиар (Клоц., Григ., Мих., Герм.) редакторът е запазил гърцизмите, махнал е само някои от архаизмите

³ Подробен анализ на примерите от студията на М. Спасова и У. Федер виж при Е. Мирчева (2013).

и регионализмите, запазил например г-основата на съществителното братръ, съхранил е форми като рѣснога, сатъ, както и Им.-Вин. форма при одушевени предмети, много рядко и с по една употреба са отбелязани и въведени иновации. Тук може да се зададе въпрос: както е редактирал вторият редактор? Оказва се на практика, че и неговият вариант на текста също се отличава от заданията от изследователите стандарт.

В проучването са направени още съществени за развоя на текста изводи:

1. От двата очергани идеоекта редакторът на хомилиар ..1 с единствен представител Супр. принадлежи на ареала Плиска – Преслав. Това е напълно вярно и безспорно заключение.
2. Не е ясно дали лексикално по-консервативният идиолект на редактора на хомилиар ..2 (тук се отнасят всички останали изследвани сборници без Супр.) не принадлежи на същия ареал, но има данни, че единият не трябва да бъде отделян от другия. Това заключение предизвиква редица чисто практически въпроси, но, поне що се отнася до хомилията за Благовещение, изводът за близостта на версията в хомилиар ..1 и хомилиар ..2 е безспорна.

Тези два важни извода са последвани от коментар как се е достигнало до двата старобългарски хомилиара. Същността на редакторските намеса в ..1 и ..2 свидетелства, че двете версии на хомилиара са възникнали преди да е имало приети правила, които да въздържат наивния стремеж на двамата книжовници да подобрят разбираемостта на словата на Йоан Златоуст. Най-вероятно като време може да се посочи последното десетилетие на X в. Дватама изследователи си представят антиграфа на ..1 и ..2 като сбирка, най-вероятно неподвързана тетрадка, състояща се от: за словото за Благовещение – копие на автографа на преводача и от *Слово за Връбница* и *Слово за Велики четвъртък* в автограф на преводача. Такъв хибриден вариант е изисквал съставителите на двата хомилиара ..1 и ..2 да са работили на едно и също място. Двете колекции са създадени в Преслав и са били написани на глаголица. Авторите споделят извода си, че благодарение на редактора на хомилиар ..2 имаме представа от архаичните характеристики на архетипните преводи, а Григ. е свидетелство, че този тип хомилиар е останал на Балканите дълго след като хомилиар ..1 е изчезнал (вероятно в Русия).

Що се отнася до хомилията за Благовещение обаче разпространението на версията от Супр., т.е. от хомилиар ..1 на Балканите, не отговаря на действителните факти. Тази версия не се разпространява в южнославянската традиция и остава затворена единствено в самия Супр. и в няколкото негови копия. В глаголическия си вид хомилиар ..2 е отишъл в Охрид. Оттук водят началото си Клоц., който е глаголическо копие, независимите транскрипции в Григ. и Мих., а Герм. представлява изборна транскрипция.

Разработката на У. Федер и М. Спасова коренно променя традиционно приетото в палеославистиката. Освен направената характеристика на текстовете във всеки един от старобългарските хомилияри, авторите предлагат и реконструкция на хипотетичния първоначален текст. Реконструкцията има връзка с етапите в изграждането на старобългарския хомилияр. На тази реконструкция се опират изводите, направени при анализа. От лингвистична гледна точка е особено важно какво се приема за изконно присъщо на първоначалния превод, тъй като отклоненията от хипотетичния текст в реално съществуващите ръкописи се окачествява като отдалечаване от лексикалния и морфо-синтактичния стандарт.

Анализът откроява различията между текста в двата хомилияра. Интерес представлява какво се възприема като диференциращ признак. Прави впечатление, че един до друг като такива признаци са изброени: графико-фонетични въпроси (например смесването на носовките), глаголният вид, варирането при падежните окончания, както и лексикалните разночетения: $\text{лнзкврѣ} \rightarrow \text{отншнѣ}$, $\text{дѣва} \rightarrow \text{дѣвнѣ}$, $\text{балнн} \rightarrow \text{врѣчѣ}$, $\text{пластырь} \rightarrow \text{былнѣ}$ и под. Всички тези признаци безспорно имат важно значение за характеристиката на всеки един от ръкописите, но не мога да приема, че имат равностойна тежест при определянето на отличителните черти на версиите, в които текстът на хомилията присъства в българската книжнина. Безспорно е, че определящи са лексикалните различия. Графико-фонетичният пласт във всеки един реално съществуващ текст, разбира се, представлява неделима част от него, но на практика има свой собствен живот, зависи от времето, мястото, книжовното средище, школовката на писача, както и от индивидуалните му качества. Този пласт съществува относително самостоятелно и в определена степен отделно от историята на текста.

От друга страна – докато лексикалните разночетения са реално съществуващи и се намират в съхранените апографи, то реконструираният текст еталон поставя редица въпроси. Ето само някои от тях:

– На мястото на гръцкото $\alpha\lambda\eta\tau\epsilon\iota\alpha$ навсякъде се предполага, че е стояло рѣснога . Измежду всички анализирани ръкописи рѣснога присъства реално само веднъж в Григ., но не в *Словото за Благовещение*, а в *Словото за Велики четвъртък*. При това в Григ. рѣснога се появява в апостолски цитат – Сол 2:17. Тук бих искала да отбележа, че по мое мнение при заключенията за преводите библейските цитати по принцип трябва да бъдат изключвани, защото отвеждат към текстовата традиция/трансмисия на друг тип текстове. В случая със *Словото за Благовещение* неприсъстващата реално дума рѣснога е посочена като заменена с *правѣда* в Супр. и с *нстннѣ* в Григ. и Герм. Без да е експлицитно заявено, като че ли възстановеният текст предполага, че първите славянски книжовници/преводачи, а оттам и текстове по принцип не

използват синоними и последователно превеждат една гръцка лексема с точно определена старобългарска. В случая с нашата хомилия те не са познавали правъда и истинна, които се появяват на по-късен етап от трансмисията на текста. Това заключение по мое мнение е рисковано.

– В хипотетичния старобългарски текст третоличната аористна форма *рече* се заменя навсякъде със *сатъ*. Действително специфичната форма на глагола *сатъ*, *сатъ* за 3 л. ед. и 3 л. мн. ч. “казва, казват” се отличава с немалка фреквентност в класическите старобългарски паметници и се определя като архаична, но от възстановения хипотетичен текст излиза, че в глаголната парадигма на глагола *речи* напълно отсъства аористната *рече*.

– В хипотетичния старобългарски текст навсякъде вместо *сънь* се възстановява *стънь*. С този въпрос е свързана и една друга реконструкция в текста, при която от превода на гръцкия композитен глагол $\sigma\kappa\iota\omicron\upsilon\rho\acute{\alpha}\phi\omega$ и реално съществуващия превод в Супр. *стънь пьсавън* е възстановено коректното, но неподкрепено от реален ръкопис *стъньопнсавън*.

Ясен е стремежът за реконструкция на най-древното предполагаемо състояние. Направеният в този смисъл анализ безспорно е високо професионален и компетентен, но заедно с това буди и някои немалки опасения, защото:

– Приписва на реконструирания текст, по-точно в конкретния случай на неговия преводач, абсолютна непогрешимост, еднотипни решения, съществуването на твърдо установени преводачески правила, които търсят съответствието не само дума срещу дума, но и композитум срещу композитум, даже морфема срещу морфема. Заедно с това реконструкторът напълно не познава синонимия. Макар и не ясно заявено, се предполага, че върху съвършения първоначален текст се натрупват грешки.

– За мен обезпокояващ момент в проведеното изследване е, че реално съществуващите апографи биват сравнявани с реконструирания текст, а от тези сравнения се правят изводи за отклонения от приетия лексикален и морфологичен стандарт. Възприетият стандарт обаче принадлежи на двамата изследователи и не би могъл с лека ръка да бъде приписан на старобългарския преводач. Що се отнася до направените разсъждения върху развоя на старобългарския хомиляр и изградената хипотеза, която обръща из основи досегашните представи, ми се иска да отбележа:

– На първо място ми се струва рисковано заключението за превода на старобългарския хомиляр да бъде правено въз основа само на три текста.

– Отново искам да напомня за уникалното значение на появата на BHBS и на новата светлина, в която на неин фон, изпъква мястото на Супр. в цялата южнославянска традиция. Изводът за неговата уникалност и маргинално положение сред останалите южнославянски сборници е потвърдена за

mineйния дял на кодекса. Макар и хомилетичен, текстът на разглежданото *Слово за Благовещение* спада към този дял от сборника.

– Без да се повтарям основни предположения за формирането на Супр., разгледани в мои публикации, ще изтъкна, че според мен в Супр. псевдо-Златоустовото слово за Благовещение е в специфична редакция. Не бих могла да се съглася, че *Словото за Благовещение* е просто копирано в Супр. и разночетенията се дължат на случайна несистемна писаческа намеса. Древният превод е съхранен в Герм., в Григ. Основно лексикалната редакция на текста в Супр. не е повлияла върху първоначалния превод и не го е направила „преславски”. По тази причина слово № 21 от Супр. във всички досегашни проучвания е споменавано измежду най-древните текстове.

– Що се отнася до останалите разглеждани в студията на М. Спасова и У. Федер текстове, които също присъстват в Супр. – *Словото за Връбница* и *Словото за Велики четвъртък*, от особено значение ще бъде това, което ще донесе бъдещият труд на Кл. Иванова *Bibliotheca Homiletica Balcano-Slavica*. Тогава ще може да бъде определено със сигурност мястото на Супр. сред останалите южнославянски сборници (не само на mineйния, но и на хомилетичния му дял).

– Можем да се съгласим, че предполагаемият хомилиар ..1, представен поне за словото за Благовещение само от Супр., наистина не е оставил следи в южнославянската книжнина и наистина е напуснал България (вероятно отивайки в Русия).

– Можем да се съгласим и с това, че старобългарският хомилиар първоначално е бил написан на глаголица.

– Можем да се съгласим, че що се отнася до *Словото за Благовещение* и двата типа хомилиар отиват към един преводач.

– Не бих могла обаче да приема, че установеният от авторите хибриден вариант хомилиар (по материал от трите хомилии) предполага, че техните съставители са работили на едно и също място, при това по различен начин са осъществявали наивния си стремеж да подобрят разбираемостта на словата на Йоан Златоуст, както и че това е станало преди да има установени правила. Не бих могла да се съглася, че двамата книжовници са работили рамо до рамо, спазвайки различни правила. Единият заменял, другият запазвал графико-правописни, морфо-синтактични, лексикални особености. И тази стихийна и несистемна намеса е причина за появата на две версии на текста.

– Системните промени, направени само и единствено в Супр., за мен не са плод на наивния стремеж за разбиране на текста, при това осъществен несистемно. Текстът на хомилията за Благовещение е подложена на редактиране (основно лексикално).

– За мен е неясен критерият, по който ръснота, сатъ, балнн, приименният дателен падеж и т.н. са квалифицирани като архаизми и регионализми. Струва ми се, че привнасянето на подобна стилистична характеристика към лексика и синтактични особености от края на X в. е рисковано. Още повече, че тези лексеми, морфологични или синтактични особености се приписват на реконструирания текст.

– Изложението дотук ми дава основание поне що се отнася до псевдо-Златоустовото слово за Благовещение да поддържам становището, че първоначалният текст на превода е съхранен в Григ., в Герм. и още няколко преписа. Твърде е възможно преводът да е бил осъществен на глаголица. Макар и най-ранен по време текстът на хомилията в Супр. представлява по-късна редакция на словото, в която ясно личат особености, които са характерни за създадените и преведените в Преслав съчинения.

– В този смисъл смятам, че хронологията върви по-скоро в обратна посока. Всъщност началото и на двата известни старобългарски книжовни средища стоят Плиска и Преслав. Близо две столетия противопоставяме Охрид на Преслав като два независими и даже взаимно изключващи се центъра, а те имат общ генезис. Твърде ранното създаване на втория, на Охридския, книжовен център по мое мнение е причина там да попаднат по-близки до първоначалните старобългарски преводи. Това най-вероятно превръща Охрид в своеобразно хранилище на древни образци. Историческата съдба на Първото българско царство е причина Плисковско-Преславският книжовен център да има своя точна рождена дата – 886 г. пристигането на Кирило-Методиевите ученици в България, както и точна дата на своята гибел – 971 г. – годината, в която Първото българско царство пада за близо два века под византийско владичество. Докато Охридското книжовно средище продължава своя живот, Преславският център, просъществувал 85 г., на практика бива ликвидиран. Този 85-годишен живот логично предполага етапи в неговото развитие. В последно време все по-убедително се говори за „ранен” и за „късен” Преслав. Склонна съм да смятам, че търсенето на етапи и във формирането на календарните сборници трябва да върви в тази посока.

– Що се отнася до разглежданата тук псевдо-Златоустова хомилия за Благовещение, то за мен първоначалният превод, запазен в Герм. Григ. и т.н., е осъществен най-вероятно в Преслав на глаголица в твърде ранен етап от развоя на старобългарската книжнина. Предполагам, че в изпълнение на задача за попълване на календарните сборници с текстове за всички дати от месец март в „късния” Преслав наред с новопреведени слова архаичният превод на хомилията на Златоуст за Благовещение е била подложена на целенасочена редакция. Единствено свидетелство за това са Супр. и няколкото негови копия.

В заключение бих искала да подчертая, че безспорно оригиналната и ценна разработка на М. Спасова и У. Федер открива нови изследователски полета в необятната област на палеославистиката. Тези идеи могат да бъдат осмисляни, приемани, отхвърляни или коригирани, но представляват собствено авторски оригинален принос в науката, наречена находчиво преди почти век Б. В. Томашевски *текстология*, дават нови идеи и поставят въпроси и нови предизвикателства за типовете издания на средновековни славянски ръкописи, които трябва да бъдат внимателно обмисляни и развивани.

Литература

- Герд А. С., Федер У., 2003, *Церковнославянские тексты и церковнославянский язык*, Санкт-Петербург.
- Добрев И., 1981, *Агиографската реформа на Симеон Метафраст и съставът на Супрасълския сборник*, „Старобългарска литература”, т. 10.
- Иванова К., 2008, *Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica*, София.
- Иванова-Мирчева Д., 1979, *Архаичен препис на слово № 21 от Супрасълския сборник*, [в:] *Изследвания върху историята и диалектите на българския език. Сборник в памет на чл.-кор. Кирил Мирчев*, София.
- Лавров П. А., 1895, *Второе издание кодекса Глаголита Цлозианус*, „Древности. Труды Славянской комиссии Московского археологического общества”, т. 1, Москва.
- Лихачев Д. С., 1983, *Текстология*, Ленинград.
- Мирчева Е., 1997, *Прояви на преславската преводаческа и редакторска школа в слово № 21 от Супрасълския сборник*, „Palaeobulgarica. Старобългаристика”, № 2.
- Мирчева Е., 2011, *За етапите в развитието на Преславската преводаческа и редакторска школа (отново за Супрасълския сборник)*, „Palaeobulgarica. Старобългаристика”, № 4.
- Мирчева Е., 2012, *Codex Suprasliensis и Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica (некоторые размышления относительно состава одного из самых старших древнеболгарских рукописей)*, [в:] *Преоткриване. Супрасълски сборник. Старобългарски наметник от Х в.*, ред. А. Милтенова, София.
- Мирчева Е., 2013, *Отново за текстовете и текстологията*, [в:] *Сборник в чест на акад. Петър Динев* (под печат).
- Федер У., 1994, *Славянска текстология*, „Проглас”, № 3.
- Федер У., 1997, *Текстологията в действие. Примерът на о писмѣнѣхъ*, „Проглас”, № 1–2.
- Федер У., Спасова М., 2006, *Преписване, поправяне, редактиране и сверка на славянския превод на три Златоустови великопостни слова*, [в:] *Преславска книжовна школа*, т. 9, Шумен.

- Jufu J., 1960, *Sbornicul lui German (1359)*, „Ortodoxia. Revista Patriarhiei Română”, № 12.
- Leskien A., 1905, *Handbuch der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache: Grammatik. Texte. Glossar*, Weimar.
- Lunt H., 2001, *Old Church Slavonic Grammar*, Berlin.
- Miklosich F., 1862–1865, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum: emendatum auctum*, Wien.
- Slovník jazyka staroslověnského*, 1959–2007, Praha.
- Spasova M., Veder W. R., 2010, *Copying, Copy – editing, Editing and Recollating Three Chrisostomian Lenten Homilies in Slavonic*, „Полата кънигописнаѣта [Polata Knigopisnaia]. An Information Bulletin Devoted to the Study of Early Slavic Books, Texts and Literature”, ѿл [vol. 38].
- Van Wijk N., 1928, *War Klemens der Übersetzer der № 21 des Codex Suprasliensis?*, [в:] *Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвич Грушевського з нагоди шістьдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності*, т. 2, Київ.
- Veder W. R., 1989, *Конструкция эталона – предпосылка реконструкции текста*, „Die Slawischen sprachen”, vol. 17. [= Федер У., *Хиљада години като един ден. Животът на текстовете в православното славянство*, София 2005].

Summary

On the states in the development of old bulgarian/old slavonic homiliar – facts and hypotheses

The article deals with some problems of formation of a Slavic Homiliar and translating a Sermon for Nativity of Virgin Mary – N 21 of Codex Suprasliensis – a text created in Preslav in the middle of the 10th c. – and relationship of this text in the development of the Slavic Homiliar. Recently scholars have been speaking in an ever more convincing manner of “early” and “late” Preslav. The author believes that when trying to find the states of this development, this direction should be followed.